

Västerås kommun, kontaktcenter@vasteras.se
Mälarenergi Vattenkraft AB, Ulf
Andersson@malarenergi.se

Elektronisk delgivning

Byggnadsminnesförklaring av Turbinhus och kraftverksdamm, Västerås 1:230, samt delar av Västerås 1:215 och Västerås 1:201, Västerås stad och kommun

Beslut

Länsstyrelsen i Västmanlands län förklarar enligt 3 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950) Turbinhus och kraftverksdamm med utpekade industritillbehör på Västerås 1:230, Västerås 1:215 (del av) och Västerås 1:201 (del av) för byggnadsminne.

Med stöd av 3 kap. 2 § kulturmiljölagen meddelar Länsstyrelsen följande skyddsbestämmelser.

Numrering I-XIV utgör hänvisning till kartbilagor 1-3.

1. Turbinhuset (I) får inte rivas, flyttas, byggas till, till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras. Härmed avses: Underbyggnad i grundplanet, utskovslucka i nedströmsväggen, stensockel, tegelfasad med murade utsmyckningar, fönsterformer i murliv, solbänkar, takfot, takutformning, taktäckning och takryttare med ventilationsrör, fönstersnickerier, portal med dörr och överljusfönster, och yttre ljuslykta.
2. I Turbinhuset får inte sådana åtgärder vidtas som medför ändring av stomme eller planlösning.
3. I Turbinhuset får inte sådana åtgärder vidtas som medför ändring av fast inredning. Härmed avses: Brädgolv, innertak i turbinrum, innertak på krypvind, trappa med panelklädda förvaringsutrymmen, ytterdörr, fönsterfoder och snickerier.

4. Som fast inredning räknas följande industritillbehör (VII-XIV). Dessa får inte rivas eller ändras utan Länsstyrelsens tillstånd:

- VII. Klafflucka med luckspel
 - VIII. Spettlucka på Slottsbrons västra sida
 - IX. Utskovslucka i Turbinhusets nedströmsvägg
 - X. Generator 1910-tal, ASEA KA19
 - XI. Museal turbin kopplad till generatorn från 1910
 - XII. Pådrag till turbin
 - XIII. Generator fr. 1892, ASEA modell H, s.k. Wenströms gryta
 - XIV. Reglage till spettlucka
5. Kraftverksdammen (II) med stensatta kanter, järnstaket och sammanhängande vattenspegel får inte rivas eller ändras.
6. Slottsbrons grundkonstruktion och stensatta murar i intags- och utlopps-kanaler, brofästen (III), strömarm (IV) och bottenstenläggning i ån (V) får inte rivas eller ändras.
7. Stenskonung och räcke nedströms Turbinhuset och Slottsbron (VI) får inte rivas eller ändras.
8. Det område som på bilagda kartor har avgränsats med streckad linje får inte ytterligare bebyggas. Området ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.
9. Byggnadsminnet ska underhållas så att det inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder som är anpassade till byggnadsminnets egenart.

Beskrivning av ärendet

Fråga om byggnadsminnesförklaring väcktes den 18 september 1995 av Västmanlands läns museum.

Efter detta utredde Länsstyrelsen frågan och konstaterade att anläggningen uppfyllde kraven för byggnadsminnesförklaring enligt Kulturminneslagens 3 kap (nu kulturmiljölagen 3 kap.).

Frågan aktualiserades igen 2008 och 2009 gjordes en Kulturhistorisk och fastighetsrättslig utredning inför en byggnadsminnesförklaring.

Länsstyrelsen skickade 2012 ut förslag till byggnadsminnesbeslut på remiss som ett första steg. Sammantaget var fastighetsägarna i sina remissvar positivt inställda till en byggnadsminnesförklaring.

I avvaktan på byggnadsminnesärendets slutgiltiga avgörande beslutade Länsstyrelsen den 4 juli 2014 om förordnande om anmälningsplikt enligt 3 kap 6§ kulturmiljölagen (1988:950) för Turbinhuset och kraftverksdammen. Förordnandet innebär att anmälan ska göras till Länsstyrelsen innan byggnad eller anläggning inom området rivs eller ändras på ett sätt som väsentligt minskar dess kulturhistoriska värde. Anmälningsplikten omfattar såväl interiör som exteriör.

Länsstyrelsen har tagit fram förslag till skyddsbestämmelser och geografisk avgränsning och skyddsområde. Förslaget sändes på remiss 30 juni 2021 till sakägarna i form av fastighetsägare och intresseorganisationer.

Ägaren till Turbinhuset, fastighet Västerås 1:230, Mälarenergi Vattenkraft AB har den 30 juni 2021 yttrat sig över remiss med föreslagna skyddsbestämmelser genom sin konsult. Den 26 oktober 2021 inkom ett officiellt svar som i princip vidhåller det tidigare svaret. Mälarenergi Vattenkraft AB är positiva till en byggnadsminnesförklaring under rätt förutsättningar. Västerås kraftverk är en pågående verksamhet vilket bör framgå tydligare av beslutet. Beslut om byggnadsminne får därför inte utgöra hinder för uppförande av en mindre arbetsbrygga och grindrensare. Under 2023 har tillstånd för en ny grindrensare och arbetsbrygga beslutats. Länsstyrelsen ser att en byggnadsminnesförklaring inte utgör hinder för en fortsatt verksamhet eller bevarande.

Västerås kommun, ägare till kraftverksdammen, Slottsbron med flera berörda fastigheter inom byggnadsminnet, fastigheterna Västerås

1:215 och Västerås 1:201, har den 21 oktober 2021 yttrat sig över remiss med föreslagna skyddsbestämmelser. Beträffande den geografiska avgränsningen föreslår staden att själva faunapassagen lyfts ur byggnadsminnesområdet. Detta för att inte skötseln ska förhindras och försvåras. En byggnadsminnesförklaring av Turbinhuset bör inte försvåra möjligheterna för staden att utveckla Fiskartorget och Stadsparken. Staden önskar att gränsdragningen av byggnadsminnets skyddsområde norr om bron utgår ur byggnadsminnet. Länsstyrelsen bedömer att förslag till avgränsning av skyddsområdet är rimlig då delar av stenskonung med mera utgör en viktig del av Turbinhuset och miljön. Länsstyrelsen bedömer att avgränsningen inte kommer att utgöra ett hinder för underhåll av faunapassage eller utveckling av intilliggande torgyta eller park.

Statens fastighetsverk har inget att erinra mot en byggnadsminnesförklaring.

Västerås industrihistoriska förening har inget att erinra mot en byggnadsminnesförklaring.

En samrådsredogörelse daterad 2023-11-10 har upprättats för akten där det redogörs mer detaljerat för de olika sakägarnas synpunkter. Ändringar i kartan (bilaga 2) har utförts för att ta med grindrensare med arbetsbrygga.

Motivering till beslutet

Bakgrund och historik

Turbinhuset och dammanläggningen vid Svartån i Västerås uppfördes 1891 av Västerås stads dammbyggnadskommitté efter förslag från Göran Wenström i samarbete med Ingenjörbyrå Qvist & Gjers, Arboga. Syftet var att få det nybildade bolaget ASEA att etablera sig i Västerås.

Läget intill Västerås slott och rådhus var känsligt. Utförandet var dyrare än utredningsalternativen men sågs som det mest fördelaktiga ur ett estetiskt och funktionellt perspektiv. Staden skulle få en jämnhögt vattenspegel från Slottsbron till Storbron och en större vattenreservoar som säkerställde en mer konstant vattenkraft. Qvist & Gjers förslag till gestaltning av Turbinhuset ogillades dock av kommittén. Uppdraget att rita byggnaden gick istället till Viktor Adler, Stockholm.

Det centrala läget i staden gjorde det möjligt att leverera likström till abonnenter utan att alltför mycket energi gick förlorad i överföringen. Kraftmässigt var dock anläggningens funktion begränsad och användes förmodligen främst för belysningsändamål. Anläggningen konstruerades för att rymma fyra turbiner med en total kapacitet på ca 150 kW. Kontraktet med ASEA tecknades i början av 1892 och löpte på tio år. 1902 sade bolaget upp arrendeavtalet och 1904 lämnades anläggningen tillbaka till Västerås stad.

Under åren 1892 till 1911 skedde kontinuerligt uppdatering och utbyten av generatorer. Verket var i drift fram till slutet av 1950-talet. Byggnaden stod därefter oanvänd fram till 1974, då den restaurerades och byggdes om till ett körbart museiverk. En äldre turbin inköpt i Lindesberg, installerades för drift av en återflyttad ursprunglig likströmgenerator från 1892 och en av de kvarvarande likströmgeneratorerna från 1910. Manövertavlor samt belysning med ursprung från sekelskiftet installerades. Vattenkraften användes vid den museala driften för belysning inom byggnaden. Ett värmeisolerat innertak med panel i pärlspont och ett räcke som avskiljer de gamla generatorerna från besöksytan tillkom i turbinrummet.

Kraftverket renoverades 1996 och 1995 - 96 installerades två moderna turbiner bredvid den äldre utrustningen. Turbinhuset används idag som museum och el produceras i kommersiellt syfte.

Beskrivning

Byggnadsminnet är beläget vid Svartån invid Västerås Slott. Turbinhuset (I) är en paviljongliknande byggnad i rött lertegel på en stensockel. Fasaden har en fris i lombardiska band och rundbågiga fönster. Taket är ett flackt, valmat plåttak med takryttare av gjutjärn förbundna av ett järnstaket. Takfoten är kraftigt utskjutande och försedd med dekorativt formade taktassar. Byggnaden är grundlagd på stenkistor som vilar direkt på Svartåns botten. Marken närmast väster om byggnaden är stensatt med kullersten samt en mindre grönyta. Slottsbron är i körbanan belagd med gatsten med på ömse sidor plattsatta trottoarer för gående. Ett järnräcke skiljer körbanan från gångvägen samt löper längs brons sidor.

Dammen (II) är uppförd som en massiv stendamm och utgör en vidgning av Svartån från Storbron i norr till Slottsbron i söder. Längs dammen finns järnräcken på båda sidor. Räckena har i samband med

åtgärder rörande stensättningen ersatt de ursprungliga smidesräckena, men har en snarlik utformning. Vid dammens västra sida har en stentrappa anlagts ned till vattenytan.

Vid Turbinhuset löper Slottsbron över dammen. Dess brofästen (III) och strömarm (IV) i fallet är byggda i granit. Utskovströskeln i betong och åbotten nedanför dammen täcks med stora, plana stenar sinsemellan fixerade med järnkrampor (V).

Dammen är en s.k. klaffdamm där avstängningen görs med en ledad planlucka, eller klaff (VII), fäst vid utskovets tröskel. På ömse sidor klaffluckan fanns ursprungligen två s.k. spetluckor, den ena för utskov från dammen och den andra för intag till turbinsumpen (VIII). Den östra spetluckan ersattes under 1980-talet av en automatiskt styrd planlucka av stål, utbytt 2006. Planluckan är numera bortplockad för att ge plats åt en fiskväg. I Turbinhusets sockel nedströms sitter en utskovslucka. En utskovslucka har till uppgift att på ett kontrollerat sätt släppa ut vatten från en damm till ett område nedströms dammen.

Tekniken i Turbinhuset består idag av utrustning från olika perioder.

En generator från 1910 (X) är bevarad på ursprunglig plats. Den drivs av en äldre turbin (XI) som installerades på 1970-talet med pådrag (XII). Övrig äldre utrustning i rummet utgörs dels av en av de ursprungliga generatorerna från 1892 ASEA modell H (XIII) och av manöverutrustning, bland annat reglage (XIV) till spetluckan nedströms turbinsumpen. Ingen av de sist nämnda är dock inkopplade. I turbinsumpen satt turbinerna som roterade av vattnets kraft.

Turbinrummet har genom åren fått flera tillägg genom inbyggnader med pärlspontpanel och listverk målade i en ljust grågrön kulör, avsedda att dölja modern teknisk utrustning. I Turbinhuset finns också annan mekanik och armatur installerad under 1970-talet i syfte att återskapa rummets karaktär under anläggningens första årtionden som del av museiverksamheten. Till dessa hör ett antal generatorer från olika tider, en instrumentpanel och ett instrumentskåp, samtliga utan ursprunglig anknytning till anläggningen.

Dammanläggningen tillhörande Turbinhuset har utgjort ett vandringshinder för fisk, bland annat den rödlistade aspen. Anläggningen är ett av flera vandringshinder i Svartån som omfattas

av åtgärder finansierade med medel från EU:s miljöprogram LIFE IP genom projektet Rich Waters. Genom projektet har en fiskväg anlagts vid Turbinbron för att underlätta fiskens väg upp genom Svartån. Genomförandet av fiskvägen har föregåtts av en lång dialog mellan Länsstyrelsen, Västerås stad och Mälarenergi. Fiskvägen invigdes i juni 2019 och aspen har tack vara fiskvägen hittat tillbaka till Svartån. Fiskvägen har uppmärksammats och erhållit Arkitekturpriset i Västmanland 2020 av Sveriges Arkitekter Västmanland.

Kulturhistoriska och teknikhistoriska värden

Turbinhusets och dammens utformning, med närhet till flera för staden viktiga offentliga miljöer; Västerås slott, rådhuset och Vasaparken, kan ses som en del av en omgestaltning av ett större område i anslutning till centrala delar av staden under 1890-talet. Stadsparken på Svartåns västra sida planerades vid samma tid genom att staden löste in ett antal tomter och förvärvade en kronotomt i området väster om den planerade dammanläggningen. Tillsammans med den i norr befintliga promenadparken, anlagd av tobaksfabrikör Sundin, fick Stadsparken sin nuvarande utsträckning.

Kraftverksanläggningen vittnar om stadens höga ambitionsnivå avseende den estetiska utformningen av stadsmiljön. Dammen är en central del i anläggningens funktion och utseende. Dammens utformning motiverades både av det praktiska övervägandet om en jämn kraftförsörjning och av det estetiska motivet att skapa en sammanhängande vattenspegel. Trots fiskvägens anläggande i dammen bedömer Länsstyrelsen att dessa värden väsentligen är bibehållna.

Stor omsorg är ägnad åt Turbinhusets arkitektoniska utformning och byggnaden tillhör ett fåtal arkitektritade maskinhus från 1800-talet. Formspråket är enkelt men elegant och den röda tegelfasaden med rundbågiga motiv smälter väl in i den känsliga miljön vid slottet. Turbinbyggnaden är så gott som oförändrad i exteriör och stomme samt har en väl bevarad interiör om än med sentida tillägg. Inspektionsluckorna i golvet för turbinerna är intakta.

Turbinhusanläggningen tillhör den äldsta gruppen kraftverk i Sverige. Dess första eltekniska installation är ett typexempel för lågtrycksverk med vertikal maskinuppställning. Det är också det första vattenkraftverk som levererade ström till abonnenter. Anläggningen är ovanlig på flera sätt. Kraftöverföring med likström

längre sträckor var inte vanligt förekommande och Turbinhuset i Västerås utgör en av få sådana anläggningar som uppfördes i Sverige.

Klaffluckan och dammen utgör centrala delar av anläggningens funktion som källa till kunskap om de tidiga kraftverkens utformning och konstruktion. Ur teknikhistoriskt perspektiv är klaffluckan av särskilt intresse. Klaffdamms-anläggningar är sällsynta i Sverige. Västeråsanläggningen är en av tre klaffdammar som uppförs under 1890-talet. Den ledade luckan ligger horisontellt med vattnet på botten av utskovet i öppet läge och hissas vid stängning mot strömriktningen till upprättstående läge. Luckan är således nedsänkt under vattenytan i öppet läge och är alltså mindre synlig i omgivningen. Klaffluckan är så vitt det är känt den enda bevarade 1800-talsklaffluckan i landet. Det ursprungliga kedjespelet används fortfarande men regleras sedan 1990-talet med motordrift.

Av den ursprungliga anläggningen är också spetluckan uppströms turbinsumpen bevarad (VIII). Möjligheten att reglera den genom att spetta luckorna uppåt och nedåt är dock satt ur spel. Luckan i turbinsumpens nedströmsvägg är utformad som en dammlucka (IX) som kunde fungera som utskov, något som anses typiskt för Ingenjörbyrå Qvist & Gjers.

Generatoren från 1910 (X) är en av få likströmgeneratorer i landet bevarad på ursprunglig plats vilket är teknikhistoriskt intressant. Ur den synvinkeln är också den under 1970-talet återflyttade likströmgeneratorn, ASEA modell H, från 1892 så kallad Wenströms gryta (XIII), om än tagen ur drift, av intresse.

Årsringarna avseende turbiner, generatorer, luckor och reglerutrustning speglar en teknisk utveckling som spänner över 100 år. Den kontinuerliga moderniseringen av maskinell utrustning är en del av anläggningens karaktär och kulturhistoriska värde. Anläggningen har ett pedagogiskt värde då den, trots att alla delar inte är ursprungliga på platsen, kan drivas som ett museiverk där den äldre maskinella utrustningen kan användas för belysning inom huset i samband med visningar.

Länets byggnadsminnesstrategi

Länets byggnadsminnen ska utgöra ett representativt urval av hela länets bebyggelsehistoria. Av den byggnadsminnesstrategi som tagits fram av Länsstyrelsen och som är vägledande i frågor om

byggnadsminnesförklaringar i länet framgår att bland länets byggnadsminnen finns fyra dominerande byggnadskategorier – boställen och tjänstebostäder (bland annat prästgårdar), bostadsbebyggelse (bland annat stadsgårdar, hantverkargårdar, handelsgårdar), slott och herrgårdar samt hantverk och manufaktur (bland annat verkstäder, bruk, industribyggnader). Då länet i sammanhanget har få byggnadsminnen går det inte att peka ut någon kategori som överrepresenterad. Bland länets 50 befintliga byggnadsminnen finns inget som är jämförbart med Turbinhuset och dess tillhörande dammanläggning.

Länsstyrelsens bedömning

Turbinhuset äger så väl industrihistoriska, arkitekturhistoriska som samhällshistoriska värden. Anläggningen är en av de bidragande orsakerna till att ASEA etablerade sig i Västerås. Kraftverket har på så sätt en viktig symbolisk funktion både för ASEA:s utveckling och för Västerås stads utveckling som industristad. Turbinhuset och kraftverksanläggningen uppfyller genom dessa värden kraven väl i 3 kap. 1 § om att utgöra en byggnad med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde och ska därför förklaras som byggnadsminne.

Bestämmelser som beslutet grundas på

Av 3 kap. 1§ kulturmiljölagen framgår bland annat att en byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras för byggnadsminne av Länsstyrelsen. Vidare framgår av 2 § i samma kapitel att när en byggnad förklaras för byggnadsminne, ska länsstyrelsen genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden ska vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras. Om det behövs får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

I § 3 anges att skyddsbestämmelser ska så långt möjligt utformas i samförstånd med byggnadens ägare och ägare till kringliggande markområde. Ägaren får inte åläggas mera omfattande skyldigheter än vad som är oundgängligen nödvändigt för att bibehålla byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Hänsyn ska tas till byggnadens användning och ägarens skäliga önskemål.

Information

Länsstyrelsen lämnar råd och anvisningar för underhåll av anläggningens kulturhistoriska värden.

Om det finns särskilda skäl, får Länsstyrelsen enligt 3 kap 14§ kulturmiljölagen lämna tillstånd till ändring av byggnadsminnet i strid mot skyddsföreskrifterna.

Genom beslut om byggnadsminnesförklaring upphör därmed anmälningsplikten och skyddsbestämmelserna inträder.

Detta beslut gäller enligt 3 kap. 21§ kulturmiljölagen med omedelbar verkan även om det överklagas.

Ni kan överklaga beslutet

Se bilaga med överklagandehänvisning.

De som medverkat i beslutet

Beslutet har fattats av landshövding Johan Sterte med byggnadsantikvarie Isa Lindqvist som föredragande. I den slutliga handläggningen har också länsråd Ulrica Gradin, byggnadsantikvarie Cecilia Lagerfalk Rooth och chefsjurist Louise Klofelt, medverkat.

Denna handling har godkänts digitalt och saknar därför namnunderskrift.

Kopia

Västmanlands läns museum: lansmuseet@regionvastmanland.se

Stadsantikvarie Karin Nordström: karin.ulrika.nordstrom@vasteras.se

Riksantikvarieämbetet: registrator@raa.se

Bilagor

1. Överklagandehänvisning förvaltningsrätten
2. Översiktskarta över skyddsområde
3. Detaljplan exteriör Turbinhuset och Slottsbron
4. Detaljplan interiör över Turbinhuset

Ni kan överklaga beslutet hos förvaltningsrätten

Om ni inte är nöjda med Länsstyrelsens beslut, kan ni skriftligen överklaga beslutet hos förvaltningsrätten.

Så här överklagar ni beslutet

Länsstyrelsen måste pröva att överklagandet har kommit in i rätt tid, innan det skickas vidare tillsammans med handlingarna i ärendet. Därför ska ni lämna eller skicka er skriftliga överklagan till Länsstyrelsen Västmanlands län antingen via e-post; vastmanland@lansstyrelsen.se, eller med post; Länsstyrelsen Västmanlands län, 721 86 Västerås.

Tiden för överklagande

Ert överklagande måste ha kommit in till Länsstyrelsen **inom tre veckor** från den dag ni fick del av beslutet. Om det kommer in senare kan överklagandet inte prövas. I ert överklagande kan ni be att få ytterligare tid till att utveckla era synpunkter och skälen till att ni överklagar. Sedan är det förvaltningsrätten som beslutar om tiden kan förlängas.

Ert överklagande ska innehålla

- Vilket beslut som ni överklagar, beslutets datum och diarienummer.
- Hur ni vill att beslutet ska ändras.
- Varför ni anser att Länsstyrelsens beslut är felaktigt.

Skriv också följande uppgifter, om ni inte tidigare lämnat dem:

- Person- eller organisationsnummer.
- Telefonnummer där ni kan nås dagtid (med undantag för nummer som avser ett hemligt mobilabonnemang som behöver uppges endast om rätten begär det).
- E-postadress.
- Annat som har betydelse för att domstolen ska kunna nå er.

Om ni har handlingar som ni anser stödjer er överklagan så bör ni bifoga kopior på dessa. Kontakta Länsstyrelsen i förväg om ni behöver bifoga filer som är större än 15 MB via e-post.

Ombud

Om ni anlitar ett ombud som sköter överklagandet åt er ska ombudet underteckna skrivelsen samt uppges sitt eget namn, adress och telefonnummer. Ombudet bör också bifoga en fullmakt.

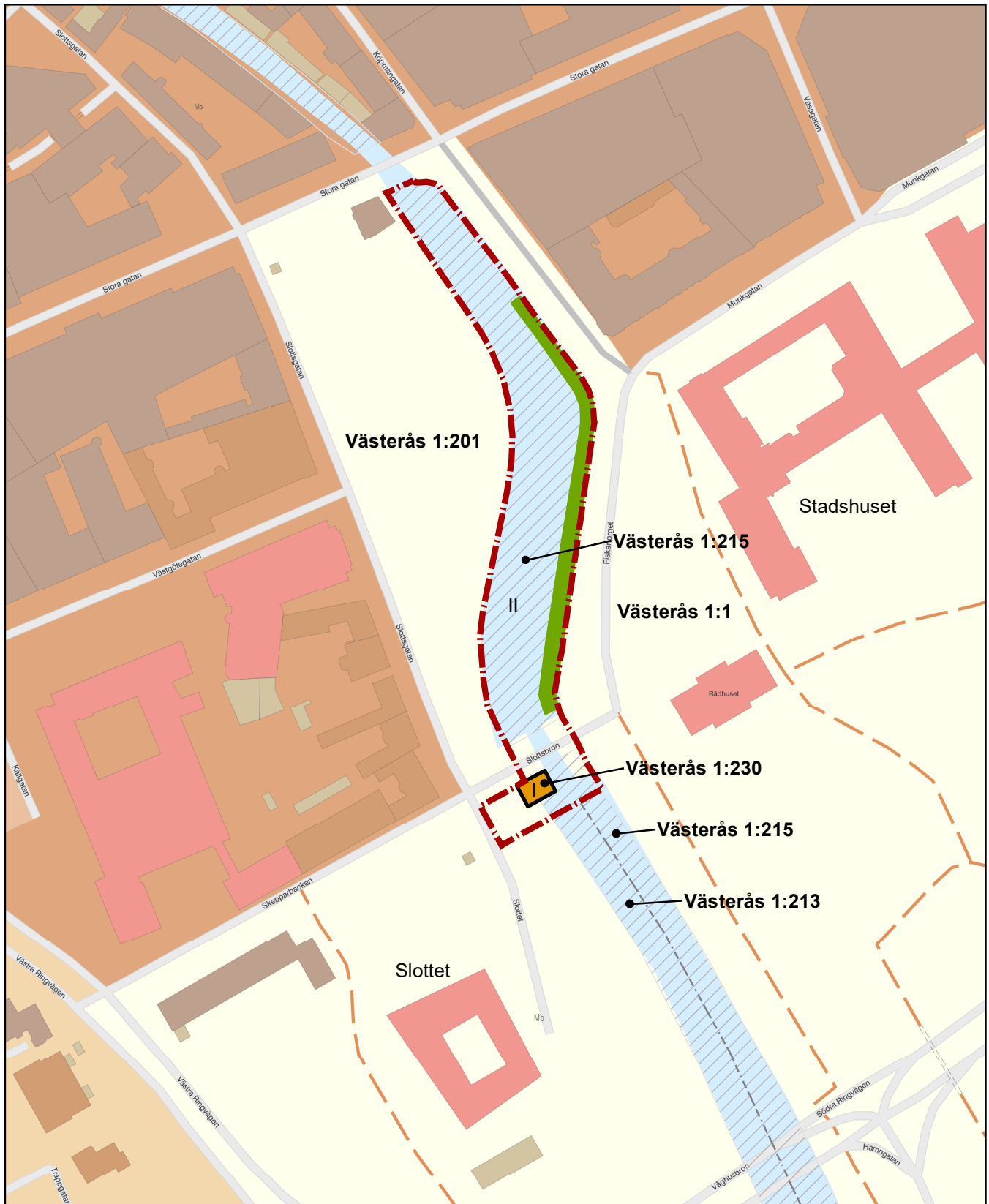
Behöver ni veta mer?

Har ni ytterligare frågor kan ni kontakta Länsstyrelsen via e-post, vastmanland@lansstyrelsen.se, eller via växeltelefonnummer 010-224 90 00. Ange diarienummer 3322-2012.

Beslut om byggnadsminnesförklaring

Bilaga 2. Översigtskarta över skyddsområde

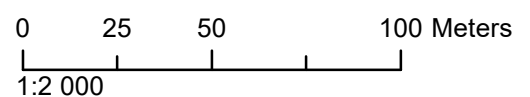

Teckenförklaring

- Byggnadsminne
- Fiskväg
- Turbinhus

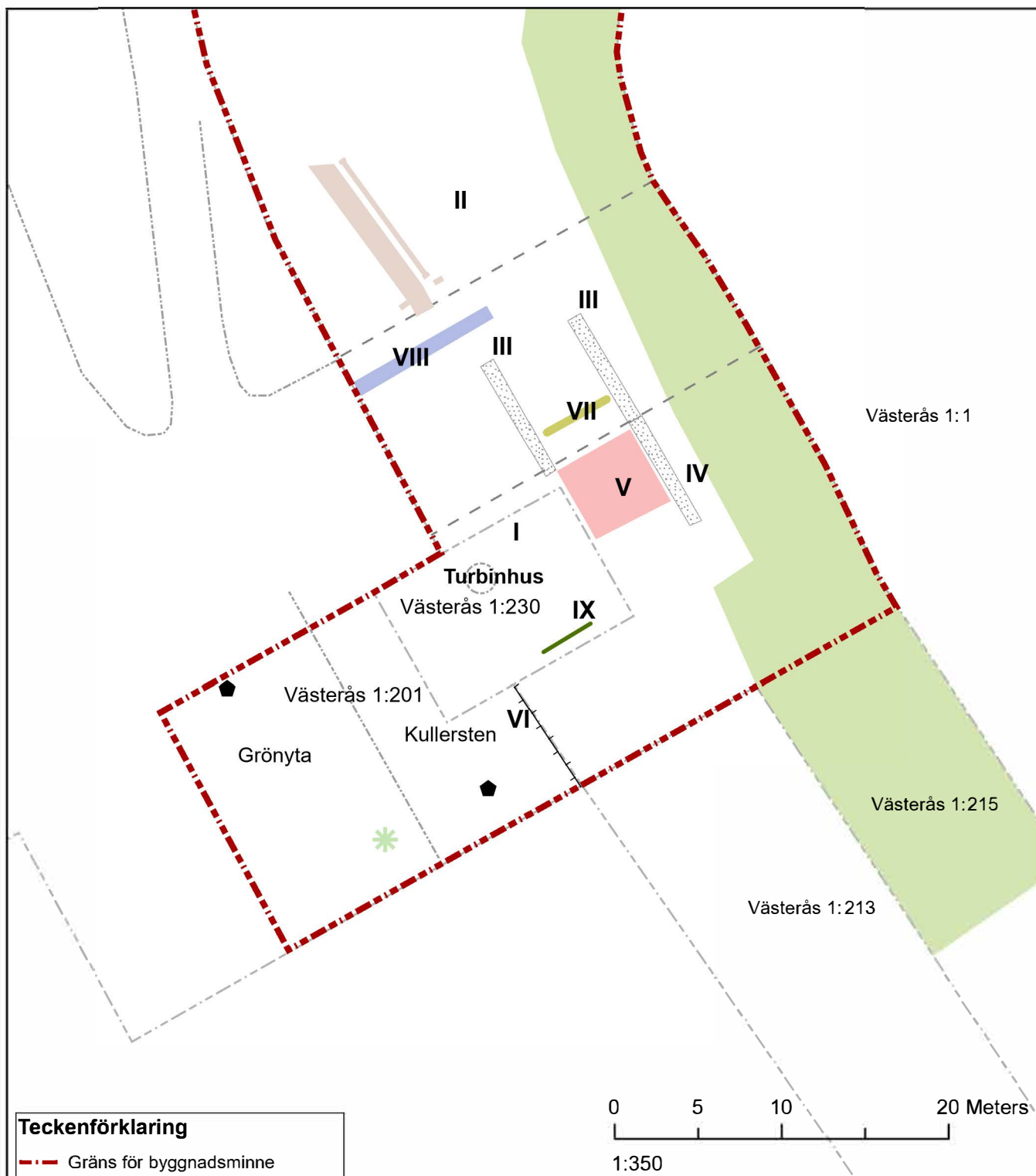
Hänvisning till skyddsbestämmelse

- I Turbinhus
- II Kraftverksdamm

Beslut om byggnadsminnesförklaring

Bilaga 3. Detaljplan exteriör Turbinhuset och Slottsbron

Teckenförklaring

	Gräns för byggnadsminne
	Klafflucka
	Spettlucka
	Utskovslucka
	Bottenstenläggning
	Staket
	Träd
	Lyktor
	Brofäste
	Fiskväg
	Grindensare och arbetsbrygga

Hänvisning till skyddsbestämmelse

- I Turbinhus
- II Kraftverksdamm
- III Brofäste
- IV Strömarm
- V Bottenstenläggning
- VI Stenskoning och räcke nedströms
- VII Klafflucka med luckspel
- VIII Spettlucka
- IX Utskovslucka